Річард Райт

Яскрава Вранішня Зоря

Вона стояла, притулившись чорним лицем до мокрої шибки, й думала, коли вже нарешті вщухне цей дощ. Так може хлюпати й цілий тиждень. Краплі монотонне барабанили по даху, і лиш десь високо в темному небі око вловлювало жовтаву смужку — бліде мерехтіння сигнальних вогнів далекого Мемфіського аеро— порту. Іноді та смужка ніби краяла навпіл дощову хмару, потім зависала осяйним мечем і враз зникала. Жінка тяжко зітхала, думаючи, що Джонні брьохає десь цілий день по калюжах, не маючи добрих черевиків... За вікном, доки сягало око, простяга— лась багатюща чорна земля. Вона вже напилась вволю, й кругом стояли калюжі. Жінка мляво позіхнула й промимрила: "Цей дощ не на добро. Він замулить зерно глибоко в землю, і все розмокне, як труна в могилі". Руки безсило опустилися, чоло густо зросив піт — у кухні було гаряче натоплено. У плиті потріскували дрова, хрипко виспівував самотній горщик з овочевим супом.

"Ет, Джонні міг би послати й когось іншого бігати в такий дощ. Може, знайшовся б і кращий за нього. Та де там! Він нікому, крім себе, не довіряє. Все звик робити сам..." Вона глянула на купу білизни в цинковій балії. Ой, треба ж братися до роботи! Жінка обернулася, взяла вовняною шматиною гарячу праску, послинила палець і черкнула. Пшш! Так, уже гото— ва. Нахилившись, узяла з купи блакитну сорочку й стріпнула її.

Потім правою рукою звично підняла праску, а лівою вхопила з бляшанки дрібок воску й потерла низ. Тепер годі думати про щось — її руки вправно запрацювали, виконуючи щоденну роботу.

Розправивши рукав сорочки, вона почала хутко водити по ньому праскою, поки вогка тканина стала сухою. Заклопотана працею.

жінка полинула думкою в далеке дитинство, коли над її головою сяяло щасливе сонце. Губи мимохіть заворушилися:

Лілея сонячного краю — яскрава вранішня зоря.

Вона, мов тисячі сердець людських, квітує і сія...

Вітер жбурнув дощем у вікно. Джонні мав прийти додому на вечерю. О боже! Як гарно було б, якби й Саг вечеряв сьогодні з ними! Як ото раніш! Може, зрештою, його там недовго тримати— муть? Адже він надіслав їй вісточку: "Не втрачай надії, мамо!.." Так, треба надіятись. Тоді обидва її сини, Джонні й Саг, повер— нуться до неї.

Несамохіть здригнувшись, вона завмерла й прислухалася. Але жодного звуку, крім шумотіпня дощу. "Чого це я раптом так роз— тривожилась? — подумала. — Адже не вперше вони проводять свої збори. Та після арешту Сага неспокійно стало на душі. її увагу привернуло цокання годинника. Джонні вже на цілу годину затримується! Але ж ходити по такій грязюці... її тривога трохи вщухла, та в голові все роїлися думки: одна по одній пригадува— лись прикрі події — вона ніби відчувала їхній плин, як ото від— чувають крижану воду на морозі, підставивши руку під струмінь.

Жінка заходилася прасувати ще завзятіше, немовби сподіва— лася, що чим більше напружуватиме тіло, тим менше думатиме про все те. Але ж хіба могла вона не думати, як Джонні бігає десь грузькими дорогами під дощем, скликаючи білих і чорних комуністів на завтрашні збори! Так само бігав і Car, коли шериф схопив його, побив і вимагав виказати інших. Бідолашний хлопчи— ку! Вони, мабуть, боляче били тебе! А.ЛЇ, дякувати богу, ти нікого не виказав! Ти не такий! У тебе лев'яче серце й міцні нерви.

Це сталося рік тому. І тепер кожні нові збори викликають у неї напад холодного жаху. Поки міняла вугілля в прасці, згада— ла тяжкі, похмурі

дні безперервної праці, згадала, скільки вона випрала й випрасувала білизни, аби тільки Джонні й Саг не ходили голодні, мали змогу провадити партійну роботу; то були дні, коли доводилось переносити на голові сотні фунтів білизни білих полями Й луками, у спеку і в негоду. Але тоді, поспішаючи стежкою в житі чи поміж рядками бавовнику, вона не відчувала ваги ноші, що похи— тувалась у неї на голові. Вперше той тягар важко надавив її, коли почула про арешт Сага. Того ранку вона верталася додому з клун— ком на голові, руки вільно звисали, очі спокійно дивилися на дорогу. Раптом через поле прибіг Боб, приятель Джонні, й повідо— мив, що шериф заарештував Сага. Того ранку клунок здався їй важчим, ніж будь-коли.

І тепер з кожним тижнем, хоч вона нікому й не признається, речі стають для неї дедалі важчими. Вже не так легко підіймати цеберку з водою, праску, клунок білизни, болять крижі, а робота тягнеться довше. І все через те, що взяли Сага й вона боїться, що ось-ось схоплять і Джонні. Щоб не думати про горе й чимось роз— радити себе, жінка заспівала:

Він іде поруч, говорить зі мною, Каже, що я йому люба...

Вона винувато похнюпилась і всміхнулася. Й досі не забува— ються ті пісні, незважаючи на горе... А навчилась їх, коли ще була дівчинкою й працювала на фермі.

Щодня, з ранку до ночі, злітали тихі звуки з вуст її матері.

що тяжко гнула спину в полі: потім, коли підросла, збагнула глибокий зміст материних пісень. Шкребучи довгими годинами брудну підлогу за кілька центів, вона спізнала, хто такий Ісус, як гірко треба молитися, щоб він тебе почув, як тяжко й безмовно

треба страждати, щоб бути гідним його. Отож усі свої болі вона виливала в пісню, вважаючи її життєвим дороговказом. Чоловіче тіло,

прикуте в останній муці до хреста, покладення в холод— ну могилу, чудесне воскресіння, злиття в одному образі божест— венного й людського спрямовували її думи у світ марення й забуття.

Та згодом вона побачила перед собою холодну білу гору — білих людей з їхніми законами, що затьмарили красу пісень і чари світу. Біла гора стояла спокусою, тим, що відвертає від бога, частинкою буття, зумисне даного богом, щоб вона спізнала його й витримала, як Христос витримав свої муки, аби потім піднятися з могили у славі й величі. Дні труднощів і поневірянь загартували її віру й волю, вона привчилася любити горе з якоюсь гіркою гордістю, звикла коритися законам білих з кволою усміш— кою причетної до таємниці.

Після того, як матір забрав до себе Всевишній, доля послала їй брутального чоловіка-наймита і двох чорних дітей, Сага й Джон— ні, яким вона віддала всю свою любов і турботи. За довгі роки вона натерпілася не менш від Ісуса; чоловік помер, і його образ помалу розтанув у її пам'яті, а з нею лишилися її хлопчики, що швидко повиганялись і стали справжніми чоловіками.

Одного дня серце її болісно стислось і облилося кров'ю, коли обидва зажадали йти своїм власним шляхом, їй хотілося приму— сити обох дивитися на світ також зачарованими очима, але вони рішуче відмовились. Мати гірко плакала, коли вони вихваляли силу й мужність, що породжували в її уяві страшні картини.

Але вона їх любила, і її зболіле серце прагло до них. Що вона могла вдіяти — нещасна стара мати в чужому світі? І поступово, завдяки синам полуда спала з її очей, а Саг і Джонні й далі малювали перед нею, наляканою і здивованою, новий, дужий і прекрасний світ, що вабив її й манив до себе. Горе й страждання чорних людей заступили Його, прикутого до хреста; перші паро— стки партії здалися їй другим Воскресінням, а зненависть до тих, що намагались убити в ній нову віру, лише посилювала жагу до нових ідей.

"Господи,-часто казала вона Джонні, — хай оті кляті білі спробують спитати мене, хто належить до партії! Хай вони тільки зачеплять мене, і я покажу їм, на що здатна бідна чорна жінка!" Але іноді, як от і цієї тривожної ночі, в її голові все сплутува— лось. Яскраве мерехтіння прекрасної вранішньої зірки, що обіцяла щастя й свободу, будило в душі давні пісні, які ставали тепер солодкими й заспокійливими.

Праска геть охолола. Жінка підкинула дров у плиту, знову стала біля вікна й задивилася на жовтаву смугу у мокрій темряві.

А Джонні все не йшов... Та ось з'явилися нові звуки. Крізь шум дощу вона почула хлюпання ніг по калюжі. Ні, це не Джонні.

Його важку ходу вона впізнала б серед мільйонів інших. Хтось зійшов на ґанок. Якась жінка... Три короткі удари й один довгий.

Це хтось із товаришів! Вона зняла клямку, прочинила двері й від— сахнулася від холодного й різкого пориву вогкого вітру.

— Хто там?

— Це я.

— Хто?

— Рева.

Жінка штовхнула двері.

— Господи, донечко, заходь мерщій.

Вона відступила вбік, і в сіни ввійшла худенька білява дівчи— на. Защіпаючи клямку, жінка чула, як Рева, стріпуючи з себе воду, важко

дихає. Мабуть, щось сталося. Дівчина не тюпала б цілу милю такої глупої ночі. Вона липне до Джонні... А може, щось із ним?

— Заходь у кухню, Рево, там тепліше.

— Боже, навіть черевики розмокли!

— А ти що ж хотіла — такий дощ...

— Джонні ще не прийшов?

— Ні. Та ти не турбуйся. Скидай черевики. Ще, чого доброго.

застудишся. — Жінка розгублено змовкла. "Атож. Щось таки сталося з Джонні! Цікаво, чи Ревин батько знає про її почуття до Джонні?" — Дитино, не слід було йти в таку негоду.

— Я мусила, тітонько Сью.

Жінка завела її на кухню.

— Скидай черевики та сідай ближче до плити.

— Тітонько Сью, я мушу вам дещо сказати...

їй перехопило дух. Таки якась біда з Джонні!

— Що, люба?

— Шериф приходив сьогодні до нас. Побалакати з татом.

— Про що?

— Хтось йому доніс про завтрашні збори.

— Щось загрожує Джонні, Рево?

— Ні, тітонько Сью! Я не чула жодного слова про нього. Ви вже його бачили сьогодні?

— Ні, він навіть не прийшов попоїсти.

— Коли ж він прийде?

— Бог його знає, донечко...

— Хтось мусить попередити їх, щоб вони не збиралися, — мовила Рева. — Шериф поставив людей стежити за будинком.

Я вислизнула так, що вони мене не помітили.

— Рево!

— Що?

— Я вже стара жінка й хочу знати правду.

— Яку, тітонько Сью?

— Тобі не вдасться мене обдурити.

— Обдурити?

— Щодо Джонні.

— Та що ви, тітонько Сью!

— Коли що й, сталося, кажи мені прямо! Я витримаю.

Вона стояла біля прасувальної дошки, склавши руки на живо— ті, й дивилась, як Рева стягує черевики. Мати вже відчувала, що втратила Джонні, і знала, як боляче буде це знести; тепер вона готувала до цього всі сили своєї душі. Вона нагадувала підхопле— ного стрімкою течією плавця, який знає, що його жде, але відчай— душне борсається до кінця.

— Джонні не загрожує ніяка небезпека, — промовила Рева. — Але ми мусимо щось зробити, щоб інші не попали в біду.

— Звідки шериф довідався про збори?

— Батько теж хотів би це знати.

— Хтось став Іудою.

— Здається, так.

— Я певна, що хтось із новеньких.

— Важко сказати.

— Чуєш, донечко, ти трохи обсохни й біжи додому. Скажи батькові, що Джонні не приходив і я не знаю, куди він подівся.

Хай хтось почекає його біля вашого будинку й попередить.

Вона стояла спиною до вікна і дивилась у великі сині очі Реви.

"Бідна дитина! Мусить знову бігти в таку сльоту!" Та, хоч вона й жаліла дівчину, проте анітрохи не сумнівалася, що та неодмінно піде.

Рева також жінка і зрозумів її. Це для неї так само природ— но, як для матері гнути спину день і ніч над білизною, а для Сага терпіти муки у в'язниці. Адже в цю хвилину Джонні десь брьохає мокрими полями додому. Господи, не дай їм схопити його сьогод— ні! Вона відчувала, що сили зраджують її. Вона любила сина і тому любила його роботу. Все, що він робив для партії, давало йому радість, і мати раділа разом з ним. Вона насупила брови, намагаючись опанувати себе: адже спинити Джонні — це означає перекреслити пекельну працю стількох років, а якщо лишити все так, як є, — його неодмінно схоплять, як і Сага. Збагнувши це, вона на мить застигла, немов перед нею раптом виросла в темряві глуха стіна. Але ж за тим дощем існують люди, чорні й білі, яких вона знає все життя. Ті люди залежать від Джонні, вони люблять його і шанують, вважають своїм ватажком. Як же вона може спинити його?..

Вона глянула на Реву. Дівчина, схлипуючи, натягала неслух— няними пальцями мокрі черевики.

— Що тебе мучить, донечко?

— Ви вже втратили Сага, а тепер посилаєте Джонні...

— Я мушу, люба...

Мати була рада, що сказала це. Рева вірила в чорних людей і нізащо в світі не крилася б перед нею. В цій вірі й прихильності Реви вона бачила перші Паростки великої людяності. Любов Реви була втечею від сорому й ганьби, Колись, давно, її. матір, вабила біла гора, а тепер їй світить яскравою вранішньою зіркою в мороці ночі любов Реви. Жінка почула, як дівчина заридала.

— Та годі тобі!

— Мамині брати теж у в'язниці. Вона щодня побивається...

— Я знаю, люба.

Жінка допомогла їй накинути плащ, і її пальці відчули худенькі плечі. Вона погано їсть, подумала. І, обхопивши руками тоненький стан, притисла дівчину до себе.

— Ну, годі вже плакати.

— Я н-ніяк н-не можу спи-ни-тися...

— Все буде гаразд, Джонні повернеться.

— Ви певні?

— Авжеж, люба.

Вони мовчки пішли до дверей. Коли відчинили їх, цілі потоки вже шуміли по землі.

— Нехай Джонні попередить інших...

— Я скажу йому, не турбуйся.

— Добраніч!

— Іди з богом!

Зіпершись на одвірок, вона хитнула головою й дивилась услід Реві, поки та зникла за пеленою дощу.

Мати знову взялася прасувати, коли почула за хатою чала— пання ніг по грязюці; за довгі роки вона добре вивчила синову ходу. Але тепер, після цієї страшної дощової ночі ті кроки зда— валися далекими-

далекими, й вона ледве їх уловлювала. Сльози застилали очі, а вона весь час витирала їх. Він, мабуть, боїться, що мати лаятиме його. Але ж вона ніколи цього не робила. Такого в їхніх стосунках досі ще не було. Вони могли цілими днями сидіти мовчки в одній кімнаті; він був її син, а вона його мати:

порух голови чи тихе слово висловлювали все, що вони хотіли сказати одне одному.

Вона навіть не повернула голови, коли почула, як він увійшов на кухню. Ось він відсунув стілець, сів, перепочив і став скидати брудні черевики; вони важко падали додолу. Згодом кухня спов— нилася духом вогких шкарпеток і тютюну. Хлопчик голодний!

Вона кинула праску й глянула на нього через плече; він заплю— щив очі і смоктав люльку, закинувши назад голову й поставивши ноги на припічок; одежа його парувала від тепла. Як він нагадує батька! Вона аж здивувалася й мляво усміхнулась. Тримає люль— ку в зубах точнісінько так, як батько! Як би вони ставились один до одного, якби її чоловік був живий? Мабуть, любили б один одного, адже такі схожі... їй захотілося мати інших дітей, крім Сага, щоб Джонні не був такий самотній. Чоловікові потрібна поруч жінка...

Вона згадала про Реву. То була для неї найбільша радість.

коли дізналася, що дівчина кохає Джонні. Та коло Реви стояли холодні білі привиди. Кого вони схоплять, тому смерть!

...Вона обернулася, почувши, як люлька Джонні вдарилась об підлогу. Він соромливо засміявся й труснув головою.

— Господи, одразу й заснув,— промимрив.

Мати принесла йому подушку.

— На.

— Ох,— позіхнув він, підкладаючи подушку під голову.

Знов запала мовчанка. Авжеж, вона йому скаже, щоб ішов під холодний дощ; може, він навіть застудиться чи й не вернеться, звідки їй знати... Та спершу вона нагодує його, дасть перевдяг— тися в сухе й аж тоді розповість, що шериф знає про збори, які вони мають намір скликати завтра в Лема. І примусить його випити якнайбільше соди — вона добре допомагає проти застуди.

Мати глянула на годинник. Одинадцята. Ще є час. Застеливши припічок газетою, поставила тарілку супу, кухоль персикової наливки, чашечку кави, поклала ніж, ложку й окраєць житнього хліба.

— Вечеря готова.

— Добре,— озвався він.

Проте й не ворухнувся. Мати знову взялася за праску. Нареш— ті почула, що він їсть. Коли вже не могла більше витримати бряжчання ножа об тарілку, обернулась. Була майже дванад— цята. Хай спершу трохи відпочине, а потім вона йому все роз— повість. Може, до першої. Адже він зовсім охляв... Скінчивши прасувати, відклала дошку й сховала білизну в комод. Потім налила собі кави, підсунула стільця й сіла.

— Ти вже майже обсох,— мовила, оглядаючи його одежу.

— Так,— відказав він і рвучко підвівся.

Її голос змусив його насторожитись. Мати поставила чашку і хвилину повагалась.

— Рева була тут.

— Рева?

— Пішла з годину тому.

— Що вона казала?

— Сьогодні до старого Лема приходив шериф.

— З приводу зборів?

— Так.

Вона бачила, як він задивився на жарини в плиті й почав нервово посмикувати собі чуб. Його, видно, дивує, звідки шериф міг дізнатися про збори. Подумки сама себе запитувала, сама й відповідала. "Джонні надто довірливий,— міркувала вона.— Щоб зробити збори масовішими, повідомляв і тих, кого зовсім не знав. Не можна довіряти кожному білому..." — Знаєш, Джонні, ти вже надто відвертий з тими білими...

— О мамо!

— Джонні...

— Прошу тебе, не говори мені про це, мамо.

— Ти не хочеш нічого слухати, синку.

— Я знаю, що ти скажеш. Ти помиляєшся, мамо. Не можна судити про людей зі своїх вражень або з того, скільки ти їх знаєш.

Так дуже скоро нікого не зостанеться в партії. Люди просяться, і ми мусимо їх залучати. Інакше будемо надто слабкі.

Він схопився на ноги, заклав руки в кишені й підійшов до вікна; вона мовчки дивилась на нього. Джонні глибоко перекона— ний у своїй справі. Він завжди казав, що чорні не здолають білих хазяїв самі; не слід відкидати кожну простягнену руку. Але віра засліплює його. Не раз уже вони сперечалися про це, але він завжди брав гору. Вона хитнула головою. Бідний Джонні, він не розуміє...

— Але я певна, що це зробив хтось не з наших,— правила своєї вона.

— Звідки ти знаєш? — Голос його став глухий і роздратований.

Він дивився у вікно, й жовтава смуга кидала відблиск на його чорне обличчя.

— Бо знаю їх,— мовила мати.

— Будь-хто міг виказати.

— Але не з наших.

Він гнівно махнув рукою.

— Не з наших! А хто ж, у біса, наш?

— Люди, серед яких ми народились і виросли. Ті, кого ми знаємо!

— Не можна так будувати партію, мамо.

— Це міг зробити Букер,— сказала вона.

— Ти ж не знаєш напевне.

— Або Блетберт...

— Боронь боже!

— Чи будь-хто з отих п'яти, що приєдналися до вас минулого тижня.

— Мамо, адже ти, мабуть, не хочеш, щоб я знову виходив у такий дощ.

— Я хочу, щоб ти був обережний, синку.

— Коли ми почнемо недовіряти своїм товаришам, тоді всьому кінець.

— Любий, я знаю кожного чорного в окрузі. Вони виросли на моїх очах, декого я сама приймала на світ божий і бавила; я знаю їх як облуплених. Жоден із них .не міг виказати! Ці люди нізащо не відчинять свої двері ворогові! Сину, це таки хтось із білих! Ти лишень послухай мене...

— Чому саме з білих? Якщо це так, то всі вони Іуди.

— Сину, придивляйся до кожного.

Він замотав головою і тяжко зітхнув.

— Мамо, я сто разів тобі казав, що для мене немає різниці між білими й чорними. Для мене існують тільки багаті й бідні.

Вона зібрала брудний посуд і склала у велику миску. Краєм ока бачила, як він натягає мокрі черевики. Таки йде! Коли при— брала останню тарілку, він уже стояв одягнений, гріючи руки над

вогнем. Ще мить, і він піде — можливо, як Саг, назавжди... їй щось здушило горло. Ця боротьба забирає геть усе! Господь кидає нас у цей світ, щоб знищувати і вбивати!

— Ось, візьми, мамо,— сказав Джонні.

Вона побачила на його простягненій руці пачку грошей.

— Сховай. Вони тобі знадобляться.

— Гроші не мої, мамо, а партійні.

— Але ж ти можеш іти з ними.

— Ще десь загублю.

— Не втрачай тями, сину.

— Якщо я не вернусь, вони знадобляться їм.

Він дивився їй в обличчя, а вона — на гроші.

— Сховай. Я дам їм свої.

— Де ти стільки візьмеш?

— Я маю.

— Звідки?

Мати зітхнула.

— Складала по долару для Сага, відколи він сидить у в'яз— ниці.

— Бідна моя!

Вона побачила в його очах любов і подив. Джонні неохоче запхнув .гроші в кишеню.

— Ну, я пішов!

— Стривай, випий соди на дорогу.

Вона дивилась, як він п'є, потім узяла в нього чашку.

— Бувай!

— Залиш папери!

Вона відсунула заслінку димоходу, і він сховав туди папери.

Потім провела його до дверей, узяла за плечі й повернула до себе:

— Господи, хочеш зробити революцію, а в самого навіть ґуд— зики на піджаку не застебнуті! — Вона позастібала ґудзики й зве— ла йому комір.— Ну от!

Він насунув на очі капелюха. Мати прочинила двері, й шале— ний холодний вітер обдав їхні обличчя. Вона дивилася, як чорні поля й сіра пелена дощу поглинають хлопця. Коли його кроки завмерли в темряві, повільно зачинила двері, підійшла до ліжка й, не роздягаючись, лягла. Під шум дощу снувалися думки:

"Пішов! Боже, я знала, що він піде!" Кров холола у неї від жаху.

З Вона мовби гойдалась на сірій хвилі між марення та сном і раптом прокинулась від грюкоту в двері й крижаного холоду в кімнаті. Звівшись на лікоть і затамувавши подих, злякано

дослухалась у непроникній темряві до тупотіння ніг і гучних вигуків. Мати знала: шукають його! Зусиллям волі вона встала, рішуча й грізна.

— Лампа горить!

— Де?

— Он тамі — Пошукайте на кухні!

— Тьху, скрізь смердить неграми!

— Тут хтось був або десь ховається!

— Так, он у плиті ще тліє!

— Може, він ще десь тут?

— Хлопче, поглянь на оті банки з варенням.

— Негри варять непогане варення!

— Пошукай хліба! , — Тут тільки житній!

— Відломи й мені шмат!

— Не хвилюйся, тут його досить!

— Треба взяти трохи цього добра з собою.

— Глянь, тут ще й горщик із супом!

— Краще б чашечку гарячої кави!

— Гей ви! Ходімо! Ми прийшли сюди не бенкетувати!

Вона повільно рушила до дверей. Вони шукають його, але ще не знайшли!

На-порозі стала й схопилася за живіт. У кухні було повно білих у лискучих дощовиках. Хоч лампа горіла, електричні ліхта— рики й досі спалахували в їхніх червоних кулаках. На підлозі стояли брудні калюжі від їхнього взуття.

— Ану, білі, геть із мого дому!

Мертва тиша; всі одночасно повернули голови до жінки. Вона помітила якийсь несподіваний рух, та зрозуміла все аж тоді, коли відчула, як щось обпекло обличчя, їй забило дух, але вона не зру— j шила з місця. Спокійно витерла лівою рукою очі. Котрийсь із білих жбурнув їй в обличчя ложку гарячого гороху.

— Ну що, смачно, стара відьмо?

— Я прошу залишити мій дім!

З гурту вийшов шериф і підступив до неї.

— Слухайте, тітонько...

— Я для білих не тітонька!

— Ви сьогодні не в настрої!

— Який там настрій! Краще заберіть звідси оцих негідників!

— Вам щось не подобається?

— А кому це може сподобатись?

— І що ви збираєтесь робити?

— Вигнати вас із мого дому!

— Як господиня?

— Я буду тут господинею після того, як ви накажете їм уши— тися геть!

її голос перейшов на грізний шепіт, вона роздивлялася по кухні і пильно вивчала кожне обличчя.

— Слухайте, тітонько,— голос шерифа пом'якшав.— Я при— йшов сюди, щоб помогти вам. Чому ви так розгнівались?

— Ви самі собі не можете помогти відколи народилися! — спа— лахнула вона.— Як же ви поможете мені?

Один із них вийшов наперед і став навпроти неї.

— Слухай ти, чорнопика, як це ти розмовляєш з білим?

— А мені байдуже, хто переді мною!

— Ти пошкодуєш...

— А ви не лякайте!

— Тебе треба повчити, як бути покірним негром!

— Отакий мене вчитиме?

— Ану заткни пельку!

— І не подумаю!

— Не розперізуйся!

— Геть з мого дому!

— А якщо ми не підемо? — втрутився шериф.

Вони оточили її з усіх боків. А вона так само непорушне стояла у дверях. Стояла й весь час думала про Джонні. Мати знала: ці теж думають про нього, і вона гарячкове міркувала, що зробити, щоб вони не забрали його від неї.

— А якщо не підемо? — знову спитав шериф.

— Двадцять чоловіків проти старої жінки! То оце ви такі, білі, хоробрі?

Шериф схопив її за руку.

— Гей, ти! З нас досить твоїх образ! Де твій син?

— Хіба ви не знаєте?..

— Хочеш по пиці?

— На це ви всі здатні...

Шериф ударив її по обличчю. Вона поточилася до стіни і впа— ла на коліна.

— Оце так білі поводяться з негритянками?

Вона поволі підвелася; навіть не доторкнувшись до щоки, яка аж горіла, спокійно склала руки на животі.

— Всі ви здатні лише на підлоту...

Він вдарив ще раз. Жінка ступила кілька кроків назад і впала на бік.

— То, кажеш, здатні на підлоту?

Вона знову стояла перед ним з сухими очима, ніби її й не били.

— Облиш її! Нам потрібен її вилупок, а не нона! — озвався один.

— Де твій син?— спитав шериф.

— Шукайте!

— Ми його знайдем і вб'ємо!

— Він буде не єдиний негр, якого ви вбили,— мовила мати.

Вона відчувала гордість за сина. Немає таких мук, яких би вона не стерпіла заради нього. Краще вмерти, ніж піддатися оцим!

Стоячи перед білими й захлинаючись кров'ю, мати навіть забула про Джонні. Забула тому, що вони мучили її, намагалися вирвати з неї таємницю, змусити її сказати, де син. Забула, щоб довести їм, що не всього можна добитися насильством і вбивством.

— Де відбудуться збори? — гримнув шериф.

— Хіба ви не знаєте?

— Чи їх зовсім не буде?

— Навіщо в мене питати?

— Збори мають відбутися!

— Невже?

— Я виб'ю з тебе правду!

— На це ти спритний.

— Ми прийшли сюди не гратися!

— Воно й видно.

— Твій чорнопикий син блукає десь поблизу, і ми неодмінно знайдемо його,— заявив шериф.— Якщо ти скажеш, де він, йому буде краще. А коли ми зловимо його, то вб'ємо! Тоді готуй про— стирало, щоб накрити його! Готуй, бо він буде мертвий!

— Він буде не єдиний негр, якого ви вбили! — знову сказала вона.

Шериф пройшов повз неї. Решта посунула за ним. "Нічого у вас не вийде! — подумала вона.— Ніколи в світі!" А серце в неї палало, щоб показати силу її гордості й велич свободи; воно стуго— ніло, щоб вилити всі муки словами, в яких була її віра й переконан— ня, що вже ніякі тортури їй не страшні. Ця віра охопила все її єство, проте не засліпила.

Жінка йшла за білими до дверей, стис— нувши кулаки. Вона бачила, як усі вийшли на грузьку дорогу.

В кожній краплинці дощу відбивалося мерехтіння жовтавої смуги.

Губи матері заворушились, і вона вигукнула:

— Ви його не схопите! Нізащо в світі!

Шериф став і обернувся; голос його був глухий і рішучий:

— Та замовкни ти, стара відьмо!

— Я сама знаю, коли мені мовчати!

— Он як? Але зараз я тебе ще повчу!

Він умить опинився на ґанку. Вона відступила в сіни, не зводячи з нього погляду.

— Ну, то коли ти перестанеш патякати? — спитав він, підій— маючи кулак.

Удар прийшовся у скроню; в жінки потемніло в очах, вона впала долілиць. Він почав бити її брудними черевиками в груди і в живіт.

— Побалакай мені ще, клята!

Вона хотіла підвестися, але не могла, біль скував усе тіло. До її затуманеної свідомості долинув ледве чутний голос:

— Облиш її, ради бога, адже ми прийшли сюди по отого негра...

4 Вона не знала, скільки пролежала непритомна у темних сінях.

її першим відчуттям був невимовний страх, що наростав у грудях, потім гострий біль, що пронизував усе тіло. У вухах барабанив

дощ, а в дверях гуляв холодний вітер. Вона розплющила очі, але спочатку нічого не побачила, їй здалося, що вона сидить, прихи— лившись до стіни. З зусиллям повернула шию, і тс, що побачила, змусило її затамувати дух: вгорі над нею зависла велика біла пляма. Спершу вона не збагнула, чи страх той був від плями, чи пляма з'явилася від нього. Пляма наблизилась, і з'явилося ціироке біле обличчя, що заступало собою світ. Жінка закам'яні— ла, боячись навіть дихнути, ніби залежала від милості того страш— ного' білого обличчя. Вона вже десь бачила його, і жах перед ним не раз уже поймав її; той жах був виразом страху перед усіма білими, що їх вона бачила в своєму житті.

— Сью...

Ніби з далекої далини почула вона своє ім'я. Свідомість повер— талася до неї, але страх не відступав. Вона глянула в обличчя білому, намагаючись крикнути, щоб ішов геть, та мусила терпіти його присутність, бо голос не слухався її. Хоч вона вже могла трохи думати, тіло було ще безсиле. Ніби невидимий ніж роз— краяв усю її навпіл, і одна половина лишилася мертва, тоді як друга тремтіла від зненависті до забутого, але знайомого ворога.

— Сью, це я, Сью...— І вже зовсім виразно: — Сью. Це я — Букер!

Внутрішній голос підтвердив: так, це він, Букер... Один із тих, що недавно приєднались... Вона звелася, силкуючись отямитися, і, поки робила те, відчула знов напад страху, що був пов'язаний з появою Букера.

— Як ви себе почуваєте?

Вона не відповіла; ставши на ноги, одразу й упала.

— Сью, вам погано?

— Так,— видихнула вона.

— Куди вони вдарили вас?

— У голову,— прошепотіла.

Вона говорила проти власної волі: страх, що стримував її, тепер виливався словами.

— Вони били вас?

— Так.

— Негідники! Прокляті бузувіри!

Вона чула, як він повторював це кілька разів, потім підняв її.

— Ні!

— Я однесу вас у кухню.

— Покладіть мене.

— Але ж не можна лежати тут!

Вона пручалась і відпихалась руками. Опинившись на кухні, звільнилася від нього, сіла на стілець і відкинулася на спинку.

Здивовано глянула на Букера: в ньому не було нічого страшного, проте напруження її не спало. Вона дивилась, як він підійшов до раковини, змочив рушника, викрутив його й простяг їй.

— Ось, покладіть собі на чоло...

— Не треба.

— Покладіть, кажу, вам одразу полегшає.

Вона присоромлено завагалась. Та чого боятися, коли хтось бажає тобі добра? Неохоче нахилилась і притисла вогкий рушник до голови. Полегшало. З кожною хвилиною свідомість усе більше поверталася до неї і вона навіть дивувалась, чому щойно так себе поводила.

— Що сталося?

— Не знаю.

— Вам краще?

— Так.

— Хто тут був?

— Не знаю,— твердила вона.

— Вам ще болить?

— Так.

— Я вам співчуваю.

— Уже все гаразд,— зітхнула вона й сховала в долоні обличчя.

Нараз відчула у себе на плечі його руку.

— Сью, у мене погані новини...

Вона цього ждала; зуби зацокотіли від холоду. Таки щось сталося! Вона глянула на нього сухими очима і стисла губи.

— Погано з Джонні...

— Так, мені дуже шкода, що саме я мушу сказати вам про це...

Напруження спало, а в грудях з'явилася порожнеча, її губи прошепотіли:

— Боже, допоможи мені!

— Де він?

— Вони схопили його в лісі Фоллі й допитували, де інші.

— Він не виказав,— упевнено мовила вона.— Вони можуть навіть убити його, але товаришів він не викаже.

— Я теж сподіваюся,— відказав Букер.— Але він не встиг попередити інших. Вони схопили його, коли він заходив у ліс.

Страх її враз минув. Вона уявила околицю, де в мокрих хижах сплять чорні й білі товариші; вранці вони прокинуться й підуть до Лема; і тоді усіх виловлять, А це означатиме в'язницю, тор— тури й смерть. Хтось мусить їх попередити! І це зробить вона.

Вона не може доручити завдання Джонні комусь іншому, й особ— ливо Букерові, якого й досі боїться. Впершись руками в сидіння стільця, жінка спробувала підвестися, кімната захиталась, і вона мало не впала. Відчула себе в руках Букера.

— Пустіть мене!

— Сью, ви надто слабкі, щоб іти.

— Я мушу попередити їх!

— Сядьте, Сью! Ви не можете йти в такому стані!

Сидячи, вона безпомічно дивилася на нього.

— Слухайте, Сью! Джонні спіймали. А я тут. Скажіть, кого попередити, і я зроблю це.

Вона мовчки втупилася в підлогу. Так, вона надто слабка, щоб іти. Вона не подолає оті грузькі поля й дороги. Але чи можна сказати Букерові? Єдина людина, якій вона довіряє, це Рева.

Не гоже самій вирішувати, треба з кимось порадитись. Букерові пальці стискали її руку, і їй здавалося, наче біла гора звалилася на неї всією вагою. Жінка проказала подумки: "Господи, допомо— жи!" Біле Букерове обличчя застигло в чеканні. Чи варто казати?

А якщо вона не скаже, то схоплять товаришів... Тоді вона собі нізащо не простить. Може, вона помиляється і її страх просто "безглуздя", як любив казати Джонні... "Мамо, не можна будува— ти партію на недовірі!" — Скажіть, хто вони, Сью, і я їх попереджу. Я приєднався недавно і нікого не знаю.

— Я теж не знаю.

— Ви повинні сказати!

— Я їх не знаю!

— Ви знаєте! Кажіть! Сідайте й кажіть!

— Ні!

— Ви хочете, щоб їх повбивали?

Вона вперто хитнула головою й ковтнула слину. "Господи, я йому не вірю!" — Назвіть їх, і я вам скажу, хто в партії, а хто ні.

— Ні!

— Ну ж бо, Сью!

— Я нікого не знаю!

— Ви чините підло щодо них. Джонні не схвалив бп ваших дій. Він там... чекає свого кінця, а ви...

— Господи, я нікого не знаю!

— Ви боїтеся мене через те, що я білий? Джонні не такий.

Він не дозволив би всю нашу роботу звести нанівець.

Вона встала й схопилася руками за голову.

— Це Джонсон? Скажіть мені, Сью...

— Так,— прошепотіла вона, і страх ніби трохи відступив.

— І Грін?

— Атож.

— І Мерфі?

— Господи, я не знаю!

— Ви повинні сказати мені, Сью!

— Містер Букер, облиште мене!

— І Мерфі?

Вона назвала всіх товаришів Джонні; відповідала, поки Букер ставив запитання. Потім' подумала: звідки він довідався, що шериф стежить за будинком Лема? Вона випросталася, грізна й рішуча.

— Звідки ви знаєте про Лема?

— Що?.. Звідки я знаю?..

— Що ви робили цієї ночі? Від кого дізналися, що шериф схопив Джонні?

— Сью, ви мені не вірите?

Вона нічого не сказала, бо вже більш НР могла говорити.

Дивилась на нього й шукала відповіді на своє запитання.

— Ви зустріли Реву?

— Реву?

— Так, Лемову дочку?

— Так, так, я зустрів Реву.

— Вона вам щось розповіла?

Допитувала більше себе, аніж його, бо хотілося вірити.

— Що ж,— мовив він тихо.— Я мушу бігти, щоб їх попере— дити...

— Кого? — злякалася вона.— Кого?

Поки чекала, що він скаже, всі м'язи напружилися; здавалось, її життя залежить тепер від його відповіді.

— Товаришів,— мовив він.

— Атож,— зітхнула вона.

І навіть не помітила, коли він пішов, бо вже нічого не бачила й не чула. Просто зауважила, що двері прочинені, а тс, що її лякало, кудись поділося.

5 Якийсь час, що здався їй цілою вічністю, жінка сиділа, згор— бившись, біля холодної плити. "Джонні й Саг пішли назавжди від мене... Може, більш ніколи їх не побачу..." Вона відчувала себе винною. "Господи, я не повинна була казати!" Але ж треба бути останньою падлюкою, щоб зважитись на отаке... Кілька разів спадало на думку піти самій і попередити товаришів. Це її трохи заспокоїло. Але хіба цим

зарадиш лиху? Вона виказала Букерові всі прізвища. Та він не стане Іудою, він їх не викаже!

— Тітонько Сью!

Це Рева! Серце радісно забилося. Жінка мовчки підвелася і, хитаючись, рушила в сіни. Крізь прочинені двері, за пеленою дощу побачила Реву, на обличчі якої відбилося жовтаве світло.

Хотіла була заговорити, але раптова думка спинила її: "Господи, поможи! Треба сказати їй про Джонні... Боже, не знайду в собі сили!" — Тітонько Сью, ви тут?

— Ходи сюди, люба!

Вона обняла дівчину й довго мовчала.

— Господи! Я так рада, що ти прийшла!

— Я думала, щось сталося... Побачила відчинені двері... Татко звелів мені піти й посидіти з вами.— Потім, остовпівши: — Що сталося?!

Вона так зраділа Реві, що спершу навіть нічого не збагнула.

— Га?

— Що з вашою шиєю?

— Нічого, люба. Ходімо на кухню.

— Але ж у вас кров на шиї!

— Приходив шериф...

— Негідники! Чого вони від вас хочуть? Я вб'ю когось із них!

Їй-богу, вб'ю!

— Зі мною не сталося нічого...

Вона не знала, як сказати Реві про Джонні. "Ще трохи поче— каю",— думала. Тепер, коли з нею була Рева, страх помалу від— ступав.

— Ходімо, я огляну вашу голову, тітонько Сью. Ви поранені.

Вони пішли на кухню. Рева перев'язала їй голову. Мати від— чула себе 'краще і вирішила нарешті розповісти все дівчині. Але та й далі оглядала рани.

— Тут болить?

— Трохи.

— Бідна моя...

— Нічого.

— А Джонні приходив?

Мати повагалась.

— Так.

— І пішов попередити інших?

Ревин голос лунав так чисто й упевнено, що мати враз затну— лася. "Господи, я не можу їй сказати!" — Ви все розповіли йому, так, тітонько?

— Т-так...

— Ну, то й добре! Я казала таткові, щоб він не турбувався.

Може, все ще буде гаразд.

— Я сподіваюсь...

І не змогла говорити далі, бо раптом заплакала.

— Годі, тітонько! Ви ж завжди були хоробрі. Все буде добре!

— Де там добре, дитино моя! Цей світ жорстокий до нас, люба.

— Якщо ви не перестанете, я теж розплачуся.

Мати примусила себе спинитися. "Годі! Я не можу так три— матись перед Ревою..." Адже саме тепер потрібно було, щоб Рева вірила в неї. Вона дивилась, як дівчина дістає скіпки, щоб розпа— лити в плиті й поставити каву.

— Хочете кави? — спитала Рева.

— Ні, люба.

— Та ну ж бо, тітонько!

— Ну, тоді трошки.

— От і добре... О, я й забула,— похопилась вона, насипаючії ложечкою каву,— татко переказував, щоб ви стереглися Букера.

Він донощик.

Мати не видала себе жодним рухом, але всередині всю її аж.

затрясло.

— Він сказав мені це, коли я вернулася. Його попередили з міста...

Вона більш не слухала. Ніби випала з життя і опустилася в холодну темряву. Тепер вона зрозуміла, чому так налякалася, коли, борсаючись в кривавому тумані, раптом побачила Букера.

То був привид усіх білих і заразом страх перед ними, що не покидав її ціле життя. І знову, вдруге за цю ніч, те, що вона відчула, виявилось правдою. "Мені він так не сподобався! Госпо— ди! Я ж казала Джонні, що це хтось із білих виказав..." — Ось, випийте, тітонько Сью...

Вона взяла чашку, руки тремтіли й гаряча рідина хлюпнула на плаття.

— Пробачте, тітонько!

Ногу обпекло, але болю вона не відчула.

— Нічого,— мовила.

— Давайте, я вам щось прикладу до рани.

— Мені не боляче.

— Ви чимось стурбовані?

— Ні, люба.

— Я доллю вам кави.

— Я більше не хочу, люба.

— Отямтеся! Не треба так...

Запала мовчанка. Вона чула, як Рева сьорбає каву. Ця дівчи— на — все, що в неї лишилося. Але ж треба щось робити! Треба сказати їй про Букера й про Джонні! Та спершу хотілося посиді— ти на самоті й добре обдумати все.

— Лягай, люба. Ти стомилась.

— Ні, я почуваю себе добре.

Дзенькнула порожня чашка. "Треба покласти Реву спати! Так, Букер викаже шерифові товаришів. Може, якось спинити його?" Це був єдиний вихід, яскрава зірка надії, що засяяла десь угорі.

"За якихось півгодини Букер дійде до лісу Фоллі. Він неодмінно

мусить піти довгим шляхом, бо не знає коротшого. Я побіжу навпроти й приб'ю його... А що буде потім?" — Рево, люба, лягай. Мені вже добре, а тобі треба відпочити.

— Я не хочу спати, тітонько Сью.

— Я краще знаю, що тобі треба, дитино моя. Ти геть змокла і стомилась.

— Я хочу посидіти з вами.

Вона через силу всміхнулася й мовила:

— Я не думаю, що вони затримають Джонні...

— Ви певні, тітонько?

— Звичайно, люба.

— Тоді я почекаю з вами.

— Це вже мій клопіт. Матері завжди чекають дітей.

— Добраніч, тітонько.

— Добраніч, люба.

Вона стежила, як Рева підвелася й вийшла з кухні; зарипіли пружини матраца, й мати переконалась, що Рева лягла. Тепер вона була сама. Крізь ґратки плити бачила, як згасають жарини;

в кімнаті знову стало холодно. Жовтава смуга миготіла за вікном, а дощ не вщухав. Вона зробила ту прикру помилку сама й сама мусить її виправити. Ніби торкнувшись зашерхлої рани, прига— дала хвилину, коли вигукувала шерифові погрози, щоб не підда— тись і набратися сили. Вона втратила Сага, щоб урятувати інших, а тепер послала Джонні, щоб він попередив товаришів. Після великого нервового напруження вона вибилася з сил. Якби не вилила весь свій гнів на шерифа, то мала б волю опиратися Букерові й змогла б попередити товаришів сама. Щось стислося в ній, як усе пригадала і зрозуміла причину страху, що охопив її, коли опритомніла в темних сінях. Забуте минуле знов постало перед її очима, й вона заспівала:

Лілея сонячного краю — яскрава вранішня зоря...

Дні, коли вона співала цю пісню, були днями безнадії, пану— вання холодної білої "гори, що кинула її в лоно Христа. Потім здавалося, що Саг і Джонні відвернули її від бога, спрямували надію на боротьбу за свої права. Багато років вона вірила в їхню справу і йшла пліч-о-пліч з ними,

набираючись сили й могутніх ідей. Ця віра була а нею, коли шериф збив її з ніг, коли вона підводилась і знов падала, з ненавистю дивлячись йому в облич— чя. Але її мучив і власний голод; щоб угамувати спрагу колиш— ньої віри, вона не витримала до кінця. Ота зрада всіх товаришів Джонні була виявом ще більшого страху. То було блукання між двома світами й вірами, що вмирали й народжувалися в ній. І чим більше вона це усвідомлювала, тим дужче бурхало й нуртувало у неї в грудях; чим яскравіше спалахувала в її чорній шкірі інша зоря й інша надія, тим дужче волав у ній заклик до рішу— чої дії. Довго ходила вона з кутка в куток, почуваючії себе без— силою перед грізною ніччю, лютим дощем, ворожим світом. Соро— милася за те, що подумала було про любов Реви до Джонні. Під— няла руку й задивилася на свої скарлючені пальці. "Господи, що мені робити?" Можна перейти струмок і добігти до лісу Фоллі раніше за Букера. А потім? Як побачитися з Джонні чи з Буке— ром? І знову пролунав шерифів голос: "Готуй простирало, бо він буде мертвий!" Простирало! Так, простирало! Все її єство напру— жилося, довгі роки мук і поневірянь відбилися н цьому слові.

"Я піду туди з простиралом! Зроблю те, що він казав! Господи, святий і безсмертний! Я піду — чорна негритянка з білим прости— ралом, щоб загорнути мертвого сина!" А що потім? Вона випро— сталась і грізно засміялася. Тепер вона збагнула весь сенс свого життя і вже готова була до найрішучіших дій. "Я знаю, що робити! Знаю!" Згадала про рушницю Джонні, яка висіла в шафі.

"Загорну її в простирало — ніби йтиму за тілом Джонні..." Навшпиньки зайшла в кімнату, відчинила комод і взяла прости— рало. Рева спала, в темряві чулося її рівне дихання. Жінка діста— ла рушницю. Загорнула її в простирало й прикрила фартухом.

Потім тихенько підійшла до ліжка й глянула на Реву. "Господи, захисти її! Хоч, може, вона сама краще зробить це. Треба ж колись починати. Вони з Джонні мали б бути разом саме тепер...

Ні, не скажу їй про Букера. Все буде гаразд, вона нічого й не знатиме. Ревина віра не буде розтоптана". Жінка затримала подих, коли рипнули іржаві пружини; потім усе стихло, й вона полегшено зітхнула. Навшпиньки пішла до дверей і спинилася на ґанку. Вгорі, за суцільною запоною дощу, мерехтіла жовтава смуга. Перейшла подвір'я, видерлася на круту стежку, послизну— лася і оглянулася на дім. Лампа світилася у вікні, й відблиск прожектора наче наснажував її новою силою. Жінка обернулася й рушила полем, тримаючи рушницю під простиралом і думаючи:

"Бідна Рева... Люба моя дитина... Вона так солодко спить..." 6 Майже всю дорогу вона йшла, напівзаплющивши очі й стис— нувши губи, наперекір вітру й дощу, відчуваючи тільки вагу рушниці. Геть змокла, і здавалося, що ноги зумисне потрапляють у кожну яминку поміж рядками жита.

Дісталася до струмка й зупинилася, шукаючи броду. Витягла з-під фартуха простирало і загорнула рушницю так, щоб палець лежав на спусковому гачку. "Перейду тут",— вирішила. Спершу води не відчувала, бо ноги були вже й так мокрі. Та, коли вода досягла колін, їй перехопило дух. "Господи, який же цей струмок глибокий". Минувши середину, знала, що небезпека позаду. Вийшла з води, вибралась на порослий травою горб, роздивилася навкруги і побачила вогні машин на дорозі. "Так, вони й досі там!" І побіг— ла, нахиливши голову. "Вбити його тут? Боже, дай мені сили!" Біле Букерове обличчя постало перед її очима, й жадання помсти було таке велике, що вона вже не могла стриматись. Коли опини— лася біля машин, десь поруч пролунав голос:

— Гей, ти!

Вона стала, нервово мнучи в руках простирало. Підійшли двоє білих з рушницями.

— Що ти в біса тут робиш?

Жінка мовчала.

— Ти не чуєш, що до тебе звертаються?

— Я йду по сина,— відказала пригнічено.

— По сина?

— Так.

— А він що тут робить?

— Шериф його схопив.

— Святий боже! Джіме, та це ж мати отого негра!

— А то що у вас? — спитав другий.

— Простирало.

— Простирало?

— Т-так.

— Навіщо?

— Шериф сказав, щоб я загорнула його тіло.

— Гаразд, гаразд.

— А хіба не треба?..

Білі перезирнулись.

— Ці негри так люблять одне одного,— сказав один.

— І вони не придурюються,— зауважив другий.

— Відведіть мене до шерифа,— попрохала жінка.

— Це, певна річ, не наказ?

— Звичайно, ні.

— Ми відведемо вас, коли захочемо.

— Ат-тож.

— Хочете взяти його тіло?

— Т-так.

— Але ж він ще живий.

— Вони його не вб'ють?

— Якщо він скаже правду.

— Він не скаже!

— Звідки ви знаєте?

— Знаю!

— Ми вміємо примусити негрів говорити.

— Тільки не його!

— Ви, мабуть, переоцінюєте червоних.

— Він мій син.

— Чому ж ви не навчили його розуму?

— Він мій син!

— Чуєш ти, стара негритянко! Тобі пора вже знати, що негри

не сміють бунтувати...

— Будувати чорну республіку! — зареготав другий.

— Відведіть мене до шерифа,— попрохала вона.

— Ви його мати,— мовив перший,— і можете змусити його назвати спільників.

— Він не стане говорити!

— Ви не хочете, щоб він жив?, Мати мовчала.

— Джіме, ведімо її до Бредлі.

Вони схопили жінку за лікті, а вона міцніше стисла в руках простирало з рушницею; крізь натовп її повели до лісу. Мати думала про своє: Букер не встигне виказати, для цього вона тут з рушницею. І чим гучніше лунали голоси навколо, тим глиб— шою ставала її рішучість

виправити помилку, якої мимохіть допустилася,— щоб знову здобути собі право твердо стояти на землі. Поки Букер прийде, вона буде вже там. "О, якби мені дозволили підійти до Джонні!" Коли її вели повз натовп, вона бачила білі обличчя, які щось гукали до неї.

— Хто вона?

— Негритянка.

— А що вона тут робить?

— Це його мати.

— Що їй треба?

— Принесла простирало загорнути його!

— Він же ще живийі — Його допитують!

— І він здохне, якщо не викаже решту!

— Ти диви! Стара негритянка принесла простирало, щоб за— горнути його тіло!

— Хіба це не гарно?

— Може, вона ще влаштує тут поминки?!

— А що, хіба веде з собою священика?

— До Бредлі її!

— О'кей!

Натовп замовк. Усі зацікавлено дивились на неї; жінка відчу— вала, як десятки холодних очей шукають на її обличчі хоч якусь ознаку слабості. Вона покірно стояла, міцно стискаючи в прости— ралі рушницю. Для неї все було вирішено.

Прийшов шериф.

— Отже,.ти принесла простирало?

— Так.

— Виходить, ті ляпаси навчили тебе розуму?

Жінка мовчала.

— Воно не потрібне. Він іще живий,— сказав шериф, простя— гаючи руку.

Вона відсахнулась.

— Ні!

— Слухайте, тітонько! Нічого вам тут удавати божевільну!

Йдіть краще до свого вилупка та скажіть йому, хай назве спіль— ників, зрозуміли? Я обіцяю, що ми не вб'ємо його, якщо він це зробить. Навіть випустимо його з міста...

— Мені нема чого йому казати!

— Хочете, щоб ми його вбили?

Мати мовчала. Вона бачила, як хтось підійшов до шерифа і щось зашепотів йому на вухо.

— Ведіть її,— наказав шериф.

Жінку повели на грузьку галявину. Дощ хлюпав у зловісних спалахах кишенькових ліхтариків. Коли білі розступились, вона побачила Джонні. Він лежав зв'язаний і скорчений, обличчям у калюжі чорної води. Очі запитально дивилися на неї.

— Говоріть з ним! — звелів шериф.

Якби тільки вона могла сказати, чому прийшла сюди! Та це неможливо. Вона була вже близько від своєї мети й лише мовчки дивилась перед себе, міцно стиснувши губи.

— Говори, негре! — шериф копнув Джонні ногою.— Ось твоя мати!

Джонні навіть не поворухнувся. Шериф знову звернувся до неї:

— Слухайте, тітонько! Ви можете більше довідатись від нього, ніж будь-хто. Скажіть, хай заговорить і врятує собі життя.

Навіщо йому покривати інших негрів та білих?

Вона поклала палець на спусковий гачок і скам'яніло втупи— лася в грязюку.

— Підійдіть до нього!— гукнув шериф.

Жінка не зрушила з місця. Серце в неї аж кричало, щоб від— повісти на подив Джонні, але нагоди не було.

— Гаразд, ти сама хочеш цього! Ми примусимо тебе з ним говорити,- сказав шериф, обертаючись.-Тіме, візьми он той повалений стовбур, посади на нього негра та прив'яжи йому гар— ненько ноги.

Гамір задоволення пройшовся натовпом. Жінка прикусила губу, вона знала, що це означає.

— Ти хочеш, щоб ми притисли ноги твоєму хлопцеві? — почув— ся шерифів, голос.

Мати мовчала. У неї на очах вони підкотили стовбура, потім підняли Джонні й прив'язали йому ноги. Коліна були туго при— тиснені, а ступні звисали. Побачене так ужахнуло жінку, що, зда— валося, то її саму готували до тортур.

— А тягніть-но сюди лома! — крикнув шериф.

Високий, худий чоловік дістав з найближчої машини лома і став над стовбуром. Його щелепи повільно жували тютюн.

— Тепер саме час, тітонько,— мовив шериф.— Скажи своєму вилупкові, хай говорить!

Мати глянула на пелену дощу. Шериф обернувся.

— Вона Думає, ми жартуємо. Якщо нічого не скаже йому, ламайте коліна!

— О'кей, шерифе!

Вона ждала Букера. Ноги в неї ослабли й підтиналися. Але жінка заспокоювала себе: "Зараз він надійде, і я вб'ю обох!" — Вона мовчить, шерифе!

— Гаразд, чорт забирай, починайте!

Лом опустився, і тіло Джонні забилося в грязюці. Почувся стогін. Мати хитнулась і ще міцніше стисла рушницю в прости— ралі.

— Тримай його! Давай другу ногу!

Знову опустився лом. Знову пролунав стогін.

— Ти їх поламав? — спитав шериф.

Довготелесий підняв ноги Джонні, й вони безсило опали, гой— даючись у колінах. Тіло не ворушилося. Голова похилилась, і мати не могла бачити обличчя.

— Наче зламали горобчикові крильце,— зареготав хтось.

Тут Джонні повернув обличчя і заплакав:

— Йди звідси, мамо! Йди собі!

Вперше відтоді, як прийшла в ліс, вона почула його голос і раптом втратила самовладання: кинулась навтіки. Та шерифова рука враз схопила її.

— О ні!-шериф повернувся до Джонні.— Вона піде, коли ти все скажеш.

— Містере, він нічого не скаже,— мовила вона.

— Йди собі, мамо! — сказав Джонні.

— Застрельте його! Не мучте! — простогнала вона.

— Або він заговорить, або ніколи більш не почує вас! — люту— вав шериф.— Ми вміємо робити ще й не таке!

Мати мовчала.

— Навіщо ти прийшла сюди, мамо? — ридав Джонні.

— Я відіб'ю йому барабанні перетинки,— мовив шериф.— Коли хочете щось сказати, то кажіть негайно!

Вона заплющила очі. Почулися шерифові кроки по грязюці.

"Я можу спасти його!" Мати розплющила очі; з натовпу лунали божевільні вигуки.

— Бий, шерифе!

— Щоб уже ніколи не чув!

— Шериф знає, як це робиться!

— Одразу заціпить отому негритянському виродкові!

Вона бачила, як шериф схилився над Джонні, поклав йому на вухо долоню і вдарив кулаком. Потім поклав долоню на друге вухо і знову вдарив. Джонні застогнав, голова його захиталась з боку на бік, очі здивовано дивилися на мовчазний світ.

— Ти не хотіла з ним говорити, поки мала можливість,— сказав шериф.— Спробуй тепер!

Гарячі сльози покотилися по її обличчю. Хотілося застрелити Джонні, щоб не мучився. Та якщо вона зробить це, вони відбе— руть у неї

рушницю, і Букер викаже товаришів. "Господи, помо— жи!" Всі тепер галасували, неначе скінчили важливу справу. Зда— валося, вона вже цілу вічність стоїть перед сином, що карається в мовчазному світі глухих мук.

— Шерифе, тут хтось хоче бачити вас!

— Хто?

— Не знаю.

— Веди його сюди!

Вона завмерла й божевільне повела очима довкола, тримаючи рушницю напоготові. "Чи не Букер?" Взяла себе в руки, щоб хвилювання не зрадило її. "Може, пощастить застрелити обох?

Якщо зроблю два постріли..." Шериф стояв попереду, очікуючи.

Натовп розступився, й вона побачила Букера.

— Я знаю їх... усіх... шерифе!

Він вийшов на галявину, де лежав Джонні.

— Узнав прізвища?

— Так! Стара...

Щелепа в нього відвисла, коли він побачив її. Жінка ступила до нього і звела рушницю.

— Що...

Вона вистрелила, потім відразу обернулась і почула їхні крики.

Цілила в Джонні, але вони скрутили їй руки, кинули на землю й вирвали з рук простирало. Мати глянула на Букера, що витяг— ся у грязюці, на його обличчя, на руки, простягнені вперед; потім його оточив галасливий натовп. Вона покірно лежала на землі, дивлячись крізь дощ на білі обличчя. І була спокійна: вони вже не здавалися їй холодною білою горою й не тягли її в прірву.

Тепер усе гаразд...

— Вона застрелила Букера!

— У неї в простиралі була рушниця!

— Поцілила просто в голову!

— За віщо?

— Убити відьму!

— Щось тут не те...

— Я перший привів її сюди!

— Отож мав би й пильнувати!

— А Букер таки мертвий?

Мати відвела очі й перестала слухати. Вона спокійно ждала, віддаючи богові життя, перш ніж вони віднімуть його в неї; вона зробила те, що хотіла. От тільки б Джонні... Вона глянула на нього. Він дивився на неї стомленими очима. Якби вона могла йому сказати!..

— За віщо ти вбила його?

То був шерифів голос. Жінка мовчала.

— Може, вона цілила у вас, шерифе?

— За віщо ти вбила його?

Він копнув її ногою, й вона заплющила очі.

— Ти, чорна відьмо!

— Хай і вона дістане своє!

— Ви певні, що вона здогадалася, хто такий Букер?

— Цілком можливо...

— Господи, чого ж ви ждете?

— Так, убийте її!

— Обох убийте!

— Хай вона спершу побачить смерть свого сина!

Мати. повернула голову до Джонні. Він лежав здивований серед галасливого натовпу. "Добре, що хоч не чує", — подумала.

— Починайте!

Жінка почула два постріли: вони пролунали один за одним, майже одночасно. Більше вона не дивилася на сина, вона сте— жила за білими, мокрими й кам'яними обличчями.

— Чуєш, чорна відьмо?

— Чи йому не однаково? Тепер він у пеклі — дивується, що його вцілило!

— А тепер її, шерифе!

— Дайте я! Вона застрелила мого друга!

— Гаразд, Піте!

Вона віддала вже більшу частину свого життя, перше ніж вони його відняли. Проте звук пострілу й пекучий вогонь, що обпалив їй груди, змусив її боротися за життя. Вона не скор— чилась, не підвелася, коли гаряча кров залила мокру холодну спину. Але раптом захотіла говорити. "Ви не дізналися, чого хотіли! Й ніколи не дізнаєтесь! Ви навіть не змогли мене вбити, я сама Прийшла сюди по смерть..." Вона відчула холодний дощ на очах, що вже тьмяніли, почула голоси. Губи безмовно вору— шилися: "Ви не дізналися, не дізнались..." Вона була така велична й зосереджена у світлі своєї зорі, у мирному спокої й незгасній силі, що навіть не відчула, як її тіло стає холодним, мов вітер і дощ із невидимого неба, вічного й незборимого, вільного і прекрасного.